

Ehl-i Sünnet'in Kadere İman Konusuna Temel Yaptığı Belli Başlı Rivâyetler ve "Kader Hadisi"/"Cibrîl Hadisi"

Bekir TATLI*

Abstract

The Most Important Traditions About the Faith of Qadar in Ahl al-Sunnah and the Hadith of Qadar/Cibril Hadith. We know that Ehlü's-sunna is one of the most important Islam sects (mazahib) and it's opinion about the problem of "qadar" (destiny, fate) is different from Mutazila. We have studied in this work traditions (ahâdith, riwâyât) about the faith of qadar. Qadar is one of the basics of faith in Ehlü's-sunna. We have seen that scholars of this sect (mazhab) is using lots of tradition to explain the qadar problem and most important riwâyat/hadith is "Cibril Hadith".

Key words: Qadar (destiny, fate), Ahl al-Sunnah, Mutazila, Tradition, Cibril Hadith.

Giriş

Bu çalışmada bazı meşhur Ehl-i Sünnet ulemâsının kadere iman konusunda yaptıkları değerlendirmelerin rivâyetlerle irtibatı; diğer bir ifadeyle kadere imanla ilgili olarak söylenen şeylerin hangi rivâyetlerden kaynaklandığı konusu üzerinde durulacaktır. Amacımız, Ehl-i Sünnet mezhebinin itikâdî görüşlerini ihtiva eden belli başlı kaynaklardan hareket ederek, kullanılan rivâyetleri ortaya koymak, özellikle bu rivâyetlerden biri olan "Kader Hadisi" yani "Cibrîl Hadisi"¹ üzerinde ayrıntılı olarak durmak ve bunların Kur'ân-ı Kerim ile uygunluğunu araştırmaktır.

* **Arş. Gör. Dr.**, Çukurova Üniversitesi İlähiyat Fakültesi, e-posta: tatlibekir@yahoo.com.

1 Cibrîl Hadisi için zaman zaman "kader hadisi" veya "iman ve kader hadisi" tabirinin kullanılması hakkındaki misaller için bkz. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne* (I-II, Dimâm, 1406), II, 415; Hatîb, *Târîhu Bağdâd* (I-XIV, Beyrût, t.y.), II, 270; Makdisî, *el-Ehâdisu'l-muhtâre* (I-X, Mekke, 1410), I, 328, 329; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab* (I-XV, Beyrût, 1955-1956), XII, 57, (ﻗﺪﺭ) md.

Öncelikle en erken kaynaklardan başlamak kaydıyla Ehl-i Sünnet'in itikâdî görüşlerini bir arada toplayan meşhur bazı eserlerde, konumuzla ilgili kısımların nasıl verildiğini görmemiz, bunun akabinde şayet sarıh olarak zikrediliyorsa rivâyetler üzerinde durmamız gerekecektir. Konuların işlenişi esnasında herhangi bir şekilde rivâyetlere atf yapılmadığı durumlarda ise, kullanılan lâfızlardan hareketle ve şerhlere vs. müracaatla mümkün olduğunca rivâyetleri tespit etmemiz yerinde olacaktır.

Kaynaklarda Konunun Ele Alınışı

Üzerinde durmak istediğimiz ilk isim İmam-ı A'zâm Ebû Hanîfe (v. 150)'dir. Onun konuyla ilgili görüşlerinin yer aldığı en önemli eserlerden biri kuşkusuz *el-Fıkhü'l-ekber*'dir. Ebû Hanîfe bu eserinin daha en başında, "Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilişe, hayır ve şerriyle kaderin Allah Teâlâ'dan olduğuna, hesaba, mizana, cennete ve cehenneme" inandığımızı söylemenin vâcib olduğunu ifade etmiş; tevhidin aslının bu anlama geldiğini ve itikâdın ancak bu şekilde sahih olacağını belirtmiştir.² Ebû Hanîfe'nin bu ifadelerinin -her ne kadar açık olarak ifade edilmemiş olsa da- doğrudan Cibrîl Hadîsi'nden alındığı açıktır. Nitekim onun bu kitabını şerheden Aliyyü'l-Kârî (v. 1014) de, İmam-ı A'zam'ın, Hz. Peygamber'in Cibrîl'in sualine verdiği cevaba uygun olması/benzemesi için şehâdeteyn ile başlamak yerine onun kullandığı ifadeleri tercih ettiğini dile getirmiştir.³ Ebû Hanîfe, aynı kitabının ilerleyen sayfalarında burada sıralanan hususlardan biri olan kader meselesine tekrar dönmüş ve kaza, kader ve meşfetin Allah'ın ezelde sıfatları olduğunu söylemiştir.⁴ Bir başka eserinde müellif, hayrın ve şerrin takdirinin tamamıyla Allah'tan olduğunu; hayır ve şerrin takdirinin Allah'tan başkasından olduğunu söyleyen kimsenin Allah Teâlâ'yı inkâr ve tevhid inancını iptal etmiş olacağını belirtir.⁵ Açıkça görüldüğü üzere Ebû Hanîfe, imanla ilgili görüşünü temellendirirken büyük ölçüde Cibrîl Hadîsi'ni ve bu hadisin de özellikle kadere imanı ihtiva eden tariklerini kullanmıştır.

Bununla birlikte Ebû Hanîfe'nin kader konusunda zikrettiği başka rivâyetler de vardır. İmam-ı Âzam'ın itikâdî görüşlerini toplayan Beyâzî-zâde Ahmed Efendi (v. 1097/1687), kitabında kulların fiillerinin yara-

2 Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber* (Akâid-i Neseî ile birlikte, İstanbul, 1998), s. 12.

3 Aliyyü'l-Kârî, *Şerh alâ'l-Fıkhü'l-ekber* (İstanbul, 1375/1955), s. 13.

4 Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 14.

5 Ebû Hanîfe, *Vasıyyetu Ebî Hanîfe* (İstanbul, 1992), s. 87-88.

tilmasıyla ilgili bölümde bunları peşpeşe sıralamıştır. Bu rivâyetlerden birisi, "ceninin anne karnında bulunduğu sırada bir meleğin gelerek onun rızkını, ecelini, şakî veya saîd olduğunu yazdığından" bahseden İbn Mes'ûd rivâyetidir.⁶ İbn Ömer'den nakledilen diğer bir rivâyette, "kaderin olmadığını söyleyen bir kavim geleceğinden, onlarla karşılaşınca selâm verilmemesi, hastalandıklarında ziyaret edilmemesi, öldüklerinde cenazelerine katılmaması gereğinden, onların Deccâl grubu ve bu ümmetin Mecûsîleri olduğundan ve Allah'ın onları birbirine katacağından" söz edilir.⁷ Yine İbn Ömer'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber'in, "Kaderiyye'nin lanetlendiğini ve her peygamberin, ümmetini onlara karşı uyardığını" söylediği belirtilir.⁸ Ali b. Ebî Tâlib de bir gün Kûfe minberinde, "hayrı ve şerrıyla kadere inanmayanların bizden olmadığını" ifade etmiştir.⁹ İsnâdsız nakledilen bir rivâyete göre de "Allah Teâlâ kaleme, kıyâmet gününe kadar olacak şeyleri yazmasını emretmiştir."¹⁰ Surâka b. Mâlik'ten nakledilen rivâyette ise kendisine sorulan bir soruya karşılık Hz. Peygamber'in, bizlerin "önceden takdir edilen şeyleri yaptığımızı, bunları yazan kalemlerin kurduğunu; bununla birlikte çalışmamız gerektiğini, herkese

- 6 Beyâzîzâde, *el-Usûlu'l-müntefe li'l-İmâm Ebî Hanîfe*, (çev. İlyas Çelebi, İmam Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri, İstanbul, 1996) s. 66. Söz konusu rivâyetin benzer anlatımlı tarihleri için bkz. Ma'mer, *el-Câmî'* (I-II, Beyrût, 1403, Abdurrezzak'ın *Musanef* adlı eserinin sonundadır.), XI, 123; Rabî b. Habib, *Müsned (el-Câmiu's-sahîh*, Beyrût, 1415), s. 304 (no: 805); İbn Vehb, *el-Kader ve mâ verede fi zâlike mine'l-âsâr* (Mekke, 1406), s. 141-145; Tayâlisî, *Müsned* (Beyrût, ty.), s. 38; Humeydi, *Müsned* (I-II, Beyrût-Kâhire, ty.), I, 69; Ahmed, *Müsned* (I-VI, Mısır, ty.), I, 382, 414, 430; Buhârî (*Sahîhu'l-Buhârî*, I-VII, Beyrût, 1410/1990), Bed'u'l-halk 6 (no. 3036), Enbiyâ 2 (no: 3154), Kader 1 (no: 6221, Kader kitabının ilk hadisi), Tevhid 28 (no: 7016); Müslim (*Sahîhu Müslim*, I-V, Beyrût, ty.), Kader 1 (no: 2643, Kader kitabının ilk hadisi).
- 7 Beyâzîzâde, *a.g.e.*, s. 67. Tam olarak bu lâfızlarla olmasa da aynı anlama gelen benzer anlatımlar için bkz. Rabî, *Müsned*, s. 302; Ahmed, *Müsned*, II, 86, 125; Tayâlisî, *Müsned*, s. 58; Ebû Dâvud, (*Sünen*, I-IV Dâru'l-Fikr, yy., ty.), IV, 222 (no: 4691); İbn Mâce (*Sünen*, I-II, Beyrût, ty.), I, 35 (no: 92, Câbir b. Abdillâh'tan).
- 8 Beyâzîzâde, *a.g.e.*, s. 68. Bu lâfızlarla nakledilen bir rivâyete ulaşamadık. Muâz b. Cebel'den gelen bir rivâyette ise, "Allah'ın göndermiş olduğu her peygamberin ümmeti içinde mutlaka, ümmetin işini karıştıran/düzenini bozan Kaderiyye ve Mürcie'nin bulunduğu; Allah'ın Kaderiyye ve Mürcie'ye yetmiş peygamber lisani ile lânet ettiği" ifade edilmektedir. Bkz. İbn Ebî Âsım, *es-Sünne* (I-II, Beyrût, 1400), I, 142; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr* (I-XX, Musul, 1404/1983), XX, 117; a.mlf. *Müsnedu's-şâmiyyîn* (I-II, Beyrut, 1405/1984) I, 224; Beyhakî, *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd alâ mezhebi's-selef ve ashâbi'l-hadis* (Beyrût, 1401), s. 237; Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* (I-X, Kâhire-Beyrût, 1407), VII, 204 (Müellif, isnâdda bulunan Bakıyye b. el-Velid'in leyyin olduğunu, Yezid b. Husayn'ı ise tanımadığını söylemiştir).
- 9 Beyâzîzâde, *a.g.e.*, s. 68-69. Rivâyet için bkz. Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ* (I-X, Mekke, 1414/1994), X, 204.
- 10 Beyâzîzâde, *a.g.e.*, s. 70. Rivâyetin İbn Abbas'tan nakledilen bir tarihi için bkz. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *Sünne*, II, 410.

yaratılışına uygun olan şeyin kolaylaştırıldığını" söylediği ifade edilir.¹¹ Sa'd b. Ebî Vakkas'tan gelen rivâyette de Rasûlullah, "Allah'ın herkesin (dünyaya) girişini, çıkışını ve nelerle karşılaşacağını yazdığını" söylemiş, amelin niçin olduğu yönündeki bir soruya karşılık "çalışmak gerektiğini, herkesin yaratılışına uygun olan şeyin kolaylaştırıldığını, şekâ ve saâdet ehline, kendilerine münasip amellerin kolay kılındığını" belirtmiş; soru soran ensârî de buna karşılık, "şimdi amel gerçek oldu" demiştir.¹²

Erken dönem Ehl-i Sünnet ulemâsından biri olan Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin (v. 321) değerlendirmelerine göre de iman: "Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe ve hayrı ve şerri, tatlısı ve acısıyla kaderin Allah Teâlâ'dan olduğuna inanmak" şeklinde tarif edilmiştir.¹³ Tahâvî'nin bu ifadeleri de Cibrîl Hadîsi'ndeki anlatımlarla örtüşmektedir. Tahâvî, kaderin aslının, Allah Teâlâ'nın mukarreb bir meleği ve mürsel bir Nebîyi bile muttali kılmadığı, mahlukâtı hakkındaki bir sırrı olduğunu söylemiş ve bu konuya dalmanın faydasızlığını ifade etmiştir.¹⁴ Tahâvî, ilerleyen sayfalarda yine Cibrîl Hadîsi'ndeki "hayrı ve şerri, tatlısı ve acısıyla kaderin Allah Teâlâ'dan olduğuna inanma"yı, diğer beş esasla birlikte imanın kapsamı içinde zikretmiştir.¹⁵

Meşhur Sünnî âlim Ebû'l-Hasen el-Eş'arî (v. 324), *el-İbâne*'de kader hakkındaki rivâyetleri zikrettiği bir bölüm açmıştır.¹⁶ Eş'arî önce İbn Mes'ûd'dan naklen, "insanın anne karnında yaratılışından ve ecelinin, rızkının, amelinin ve şakî veya saîd olacağını yazıldığından" bahseden, daha önce de söz ettiğimiz rivâyeti verir.¹⁷ Ardından da Ebû Hureyre'den naklen Hz. Âdem ve Musa arasında geçen ve Hz. Âdem'in Musa'ya hitaben, "Allah'ın gökleri yaratmadan önce yazdığı şeyden dolayı kendisini

11 Beyâzîzâde, *a.g.e.*, s. 70-71. Rivâyetin benzer anlatımlı tarihleri için bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 240; Ahmed, *Müsned*, III, 292; Müslim, *Kader* 8 (no: 2648); İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân bi tertîbi İbn Belbân* (I-XVIII, Beyrût, 1414/1993), II, 49, IX, 227; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VII, 119, 120, 121; Ebû Nuaym, *Müsnedu Ebî Hanîfe* (Riyâd, 1415), s. 29, 30.

12 Beyâzîzâde, *a.g.e.*, s. 71. Rivâyet için bkz. Ebû Nuaym, *Müsnedu Ebî Hanîfe*, s. 170. Buradakine yakın anlamda Hz. Alî'den gelen rivâyetler vardır ki bunlardaki ifade, "her nefis için cennetten ve cehennemden yerinin yazıldığı" şeklinde başlar, buradaki gibi devam eder. Benzer anlatımlar için bkz. Ma'mer, *Câmi'*, XI, 115; Tayâlisî, *Müsned*, s. 22 (no: 151); Ahmed, *Müsned*, I, 157; Buhârî, *Cenâiz* 81 (no: 1296); Müslim, *Kader* 6; Ebû Dâvud, IV, 222 (no: 4694); Tirmizî, *Sünen (el-Câmiu's-sahîh*, I-V, Beyrüt, ty.), V, 441 (no: 3344).

13 Tahâvî, *Akîde* (Beyrüt, 1414/1993), s. 16.

14 Tahâvî, *a.g.e.*, s. 16.

15 Tahâvî, *a.g.e.*, s. 20.

16 Eş'arî, *el-İbâne an usûli'd-diyâne* (I-II, Kâhire, 1397), I, 225-240. Müellif bu kısımda Cibrîl Hadîsi'ni delil olarak kullanmamıştır.

17 Eş'arî, *a.g.e.*, I, 225-226.

kınamaması gerektiğinden" bahseden rivâyeti kaydeder.¹⁸ Akabinde bir değerlendirme yaparak, bu rivâyetlerin, "Allah, olmadan önce bir şeyi bilmez" diyen Kaderiyye'nin görüşünün bâtil olduğunu gösterdiğini belirtir ve bu görüşünü desteklemek üzere bazı âyetleri delil olarak sunar.¹⁹ Eş'arî'nin sunduğu diğer bir rivâyet Hz. Ali'den nakledilmektedir. Buna göre Rasûlullah (s.a.), "yaratılan her nefsin cennetten ve cehennemden yerinin ve şakî veya saîd olduğunun yazıldığı" söylemiştir.²⁰ Hz. Âişe'den gelen rivâyette ise, "cennet ehlinin amelini yaptığı halde kitabında cehennemlik yazan bir insanın sonunda cehennem ehlinin amelini işleyerek cehenneme girdiğinden; yine cehennemliklerin amelini yapan, ancak kitabında cennetlik olduğu yazılan bir insanın ömrünün sonunda cennet ehlinin amelini yapması sonucu cennete girdiğinden" bahsedilir.²¹ Eş'arî bu hadisleri delil olarak göstererek şu değerlendirmelerde bulunur: "Allah Teâlâ, olacak şeyin olacağını bilir ve onu yazar. O, cennet ve cehennem ehlini yazmış ve onları iki grup olarak yaratmıştır: Bir grup cennette, bir grup da cehennemdedir. Allah kötü insanları (eş-kıyâyı) şekâ için, saîdleri de saâdet için yaratmıştır."²²

Eş'arî diğer bir eserinde de, selefin ittifak ettiği şeyleri sıralarken, Allah Teâlâ'nın kulların bütün fiillerini, ecellerini ve rızıklarını onları yaratmadan önce takdir ettiğini, tekrar dirilecekleri güne kadar onlardan sâdir olacakları Levh-i Mahfuz'da tespit buyurduğunu söylemiştir.²³ Eş'arî, Hz. Peygamber'in bütün yaratılmışlara İslâm, iman ve ihsânı öğrettiğini söylerken de, içinde kâdere imanın da yer aldığı Cibrîl Hadîsi tariklerinden birini isnâdsız olarak kullanmıştır.²⁴

Ehl-i Sünnet'in ulularından İmam Mâturîdî (v. 333), *Kitâbu't-tevhîd* adlı eserinde kaza ve kader meselesini müstakil bir başlık altında ele almıştır.²⁵ O gerek bu meseleyi, gerekse irâde meselesini "fiillerin yara-

18 Eş'arî, a.g.e., I, 226-227. Rivâyette ilgili benzer anlatımlar için bkz. Humeydî, *Müsned*, II, 475; Ahmed, *Müsned*, II, 248, 264, 268, 398; Buhârî, *Enbiyâ* 32 (no: 3228), Kader 10 (no: 6240), *Tevhid* 37 (no: 7077); Müslim, Kader 13, 14, 15; Ebû Dâvud, IV, 226 (no: 4701); İbn Mâce, I, 31 (no: 80); Tirmizî, IV, 444 (no: 2134).

19 Eş'arî, a.g.e., I, 227.

20 Eş'arî, a.g.e., I, 230-231. Hz. Ali'den nakledilen bu rivâyete, Ebû Hanîfe'nin görüşlerini toplayan Beyâzîzâde'nin kitabındaki rivâyetlerden biri olan Sa'd b. Ebî Vakkâs rivâyetiyle ilgili dipnotta değinmiştik.

21 Eş'arî, a.g.e., I, 232. Rivâyet için bkz. İshâk b. Râhûye, *Müsned* (I-V, Medîne, 1412/1991), II, 312; Ahmed, *Müsned*, VI, 107; Ebû Ya'lâ, *Müsned* (I-XIII, Dimeşk, 1404/1984), VIII, 128; Beyhakî, *İtikâd*, s. 184.

22 Eş'arî, a.g.e., I, 233.

23 Eş'arî, *Risâle ilâ ehlî's-sağr*, s. 247.

24 Eş'arî, a.g.e., s. 271.

25 Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhîd* (thk. Fethullah Huleyf, İskenderiyye, ty.), s. 305-314 (Mes'ele fi'l-kazâ ve'l-kader).

tilması" ile alâkalı görmekte; biri sâbit olursa diğ erinin de sâbit olacağını ifade etmektedir.²⁶ Mâtürîdî, kazânın çeşitli anlamları üzerinde durduktan sonra kader mevzuuna geçmiş ve kaderin iki yönlü olduğunu söylemiştir. Birincisi, hayır veya şer, güzel veya çirkin olarak her şeyi yerli yerine koymaktır ki bu aynı zamanda, "her şeyi uygun olan yere koymak" anlamındaki "hikmetin" te'vili olmaktadır.

âyeti (Kamer, 54/49) de bu manayı ifade etmektedir. İkincisi, her şeyin ne zaman, nerede olacağını, hak mı bâtil mi olduğunu, karşılığında sevap mı ceza mı verileceğ inin *beyan* edilmesi anlamındadır. İşte Cibrîl Hadîsi'nde "*hayır ve şerriyle Allah'tan*" olduğu belirtilen kader bu manadadır.²⁷ Görüldüğü üzere İmam Mâtürîdî, Cibrîl Hadîsi'nde mevzu bahis edilen kaderi; iyi-kötü, hak-bâtil şeylerin *beyanı* olarak anlamış, bu kelime ile kulun sorumluluğunu ortadan kaldıran "cebr" anlayışı arasında bir irtibat kurmamıştır.

Ebû'l-Muîn en-Neseffî (v. 508/1115) de İmam Mâtürîdî'nin açıklamalarına benzer değerlendirmelerde bulunmuştur. İkisinin konuyu işleyiş tarzı arasında büyük benzerlik mevcuttur.²⁸ Neseffî, bütün fiillerimizin Allah Teâlâ'nın kazâsı ve kudreti ile olduğunu söylemiş; buna karşılık Mu'tezile'nin küfrün Allah'ın kazâsı ile olmadığını, çünkü küfrün düzensizlik/çelişki ve bâtil, Allah'ın kazâsının ise hak ve doğru olduğunu iddia ettiğini, el-Ka'bî'nin de bu şekilde ihticâcda bulunduğunu belirtmiştir.²⁹ Yine müellif, el-Ka'bî'nin bir kutsî hadisteki: "*Kim kazama rıza göstermez ve belama karşı sabretmez ise benden başka bir Rab bulsun!*"* ifadeleriyle ihticâc etmesini eleştirerek; onu bu hadisi duyup, ona sarılmasına rağmen, daha yaygın ve meşhur olan: "...*hayrı ve şerriyle kaderin Allah Teâlâ'dan (olduğ una inanmak)*" hadisindeki ifadeleri ve Sa'd b. Ebî Vakkas'tan gelen diğ er bir hadisi duymamakla suçlamıştır.³⁰ Açıkça görüldüğü üzere Neseffî, Cibrîl Hadîsi'nde yer alan bu ifadeleri, kadere iman konusunda ihticâca daha uygun bulmaktadır.

İbn Kudâme (541-620), kaza ve kader konusunu ele aldığı başlık altında önce bazı âyetleri delil olarak sunmuş, hemen akabinde Müs-

26 Mâtürîdî, *a.g.e.*, s. 305.

27 Mâtürîdî, *a.g.e.*, s. 307.

28 Neseffî, *Tabstratu'l-edille*, II, 310-313 (el-Kelâm f'l-kazâ ve'l-kader).

29 Neseffî, *a.g.e.*, II, 311. Krş. Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, s. 307.

* Taberânî, *Kebîr*, XXII, 320; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 327 (I-III, Halep, t.y.). (İbn Hibbân, isnâdda bulunan Saîd b. Ziyâd'dan sika birisinin rivâyet etmediğini, onun meçhul olduğunu ve kendisiyle ihticâcın câiz olmadığını ifade etmiştir.)

30 Neseffî, *a.g.e.*, II, 312.

lim'in İbn Ömer'den naklettiği Cibrîl Hadîsi'ni delil getirerek bu konunun gereğini anlatmak istemiştir.³¹ Müellifin isnâdsız olarak verdiği diğer iki rivâyetten birisinde, Hz. Peygamber'in: "*Hayrı ve şerri, tatlısı ve acısıyla kadere inandım*" dediği ifade edilir.³² Diğerine göre ise Rasûlullah (s.a.) el-Hasen b. Ali'ye vitir namazının kunutunda: "*Berî kaza ettiğin şeyin şerrinden koru!*" şeklinde dua etmesini öğretmiştir.³³ İbn Kudâme daha sonra kısa bir değerlendirme yaparak, Allah'ın kaza ve kaderini, O'nun emirlerini terk ve yasaklarından kaçınma konusunda kendi lehimize hüccet olarak saymadığımızı, bilakis Allah'ın kitaplar indirmek ve peygamberler göndermek suretiyle bizim aleyhimize hüccete sahip olduğunu bilip, iman etmemiz gerektiğini söylemiştir.³⁴ Yine o, Allah'ın fiil ve terki ancak gücü yetene emrettiğini, kimseyi masiyete ve itaat etmeye mecbur edip zorlamadığını; bu nedenle kul için karşılığını göreceği fiili ve kesbi olduğunu ve onun da Allah'ın kaza ve kaderi ile vuku bulduğunu belirtmiştir.³⁵

İbn Teymiye (v. 728) Kaderiyye'den bahsederken onların bid'atlerinin aslı olarak, Allah'ın kaderine ve O'nun emrine-nehyine, va'dine-va'idine imandan akıllarının âciz olmasını göstermiş ve onların bunu imkânsız zannettiklerini söylemiştir.³⁶ Onun ifadelerine göre Kaderiyye'nin önceden takdiri (sâbık kaderi) inkâra dair sözleri sahâbeye ulaşınca İbn Ömer gibi sahâbîler bu durumu son derece yadırgamış ve onlardan teberri etmişlerdir. İşte Kaderiyye'nin bu tutumu sonucunda kader meselesine dalış çoğalmış, en çok da Basra, Şam ve Medine'de bu yaygınlaşmıştır. Buna rağmen onların cumhuru "sâbık kaderi" ve mukaddem yazgıyı ikrar etmiştir.³⁷ İbn Teymiye, Kur'ân ve Sünnet'in kaderi ve işlerin yaratılmadan önce takdirini isbat ettiğini ve bunun ilim ve irâdenin isbât ettiği büyük bir asıl olduğunu söylemiş, kader inancının imanın asıl-

31 İbn Kudâme, *Lum'atu'l-i'tikâd*, (Kuveyt, 1406, thk. Bedr b. Abdillâh el-Bedr) s. 21. Onun delil olarak kullandığı âyetler şunlardır: Enbiyâ, 21/23; Kamer, 54/49; Furkân, 25/2; Hadid, 57/22; En'âm, 6/125.

32 İbn Kudâme, a.g.e., s. 22. Muteber kaynaklarda böyle bir rivâyete ulaşamadık. Zehebî, içinde bu ifadelerin geçtiği bir Enes rivâyetinin sonunda yaptığı değerlendirmede, bu kelâmın sahih ancak hadisin râvilerden (Yezid b. Ebân) er-Rukâşî'den dolayı çürük (æÇâ) olduğunu söylemiştir. Bkz. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ* (I-XXIII, Beyrût, 1413), VIII, 287.

33 İbn Kudâme, a.g.e., s. 22. Rivâyet için bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 163; Abdurrezâk, *Musannef* (I-XI, Beyrût, 1403), III, 118; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 95, VI, 88; Ahmed, *Müsned*, I, 199, 200; Dârimî, *Sünen* (I-II, Beyrût, 1407), I, 451, 452; Ebû Dâvud, II, 63 (no: 1425); İbn Mâce, I, 372 (no: 1178); Tirmizî, II, 328 (no: 464).

34 İbn Kudâme, a.g.e., s. 22.

35 İbn Kudâme, a.g.e., s. 22.

36 İbn Teymiye, *Kütüb ve resâil fi't-tefsîr* (t.y., nşr., Mektebetu İbn Teymiye), XIII, 36.

37 İbn Teymiye, a.g.e., XIII, 36-37.

larından olduğunun delillerinden biri olarak bazı âyetlerle birlikte Cibrîl Hadîsi'ni de göstermiştir.³⁸

İbn Teymiye bir başka eserinde, yazmış olduğu eserin, kıyâmete kadar kendisine yardım edilen "kurtuluşa ermiş fırkanın" (el-fırkatu'n-nâciye) yani Ehl-i Sünnet'in itikâdını ortaya koyduğunu söylemiş; bu itikâdı da şu ifadelerle özetlemiştir: "*Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilişe ve hayrı ve şerri ile kadere iman.*"³⁹ Her ne kadar herhangi bir şekilde söylenmemiş olsa da bu ifadelerin de Cibrîl Hadisi'nden alınmış olması kuvvetli bir ihtimaldir. İbn Teymiye ilerleyen sayfalarda burada yer alan esasları sırayla açıklamıştır. Kadere iman ile ilgili kısımda müellif, Ehl-i Sünnet'in inandığı kaderin iki derece olduğunu söyler. Bunlardan birincisi, Allah Teâlâ'nın kulların fiillerine dair ilm-i ezeli ile bildiği şeyleri (tâat, masiyet, rızık, ecel vs.) Levh-i Mahfuz'da kulların kaderleri olarak yazması anlamındadır.⁴⁰ Bu noktada o söylediklerini delillendirmek üzere bazı hadisleri ve âyetleri sunar. Onun kullandığı rivâyetlerden biri, "*Allah'ın kaleme, kıyâmete kadar olacak şeyleri yazmasını emrettiği*" hakkındadır. Diğer rivâyet ise, "*Allah'ın anne karnındaki cenini yarattığı zaman gönderdiği meleğe dört şeyi (rızık, eceli, ameli, şakî/sâid olduğu) emrettiği*" yönündedir. İbn Teymiye'nin söylediğine göre bu anlamdaki kadere bazı eski aşırı Kaderîler inkâr etmiş olup; kendi zamanında ise inkâr eden azdır.⁴¹ Kaderin ikinci anlamı, Allah'ın dilemesi (meşîet) ve kudreti olup, Allah'ın dilemediğinin olduğuna, dilemediği şeyin olmadığına inanmak demektir. Her şey Allah'ın dilemesiyle olmakla birlikte O, kullara kendisine ve elçilerine itaati emretmiş, isyan etmekten menetmiştir. Bu anlamdaki kadere, Hz. Peygamber'in "*bu ümmetin Mecûsîleri*" olarak tavsif ettiği Kaderiyye'nin çoğu yalanlamıştır.⁴²

İbn Receb el-Hanbelî (v. 795), iman kavramının içerisine "*hayrıyla, şerriyle kadere iman*" dahil edildiği için, İbn Ömer'in kadere inkâr edenlere karşı delil olmak üzere Cibrîl Hadîsi'ni rivâyet ettiğini belirtmiştir.⁴³ Onun bu ifadelerinden, sanki kadere iman maddesinin, iman kavramı içerisinde olmadığı halde sonradan ona ilave edildiği anlaşılacak-

38 İbn Teymiye, a.g.e., XVI, 306. Delil olarak sunulan âyetler şunlardır: A'râf, 7/167; Sâd, 38/85; Tâhâ, 20/129; Sâffât, 37/171-173; Enfâl, 8/68.

39 İbn Teymiye, *el-Akîdetu'l-Vâsitiyye*, (İstanbul, ty., Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları), s. 3.

40 İbn Teymiye, a.g.e., s. 15.

41 İbn Teymiye, a.g.e., s. 15.

42 İbn Teymiye, a.g.e., s. 15-16.

43 İbn Receb, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem fî şerhi hamsîne hadîsen min cevâmii'l-kelim* (I-II, Beyrût, 1412/1991), I, 103.

tadır. Ancak bu, sadece âyetler nazarı itibara alındığında ortaya çıkan bir sonuçtur ve müellif bununla olumsuz bir noktaya işaret etmemektedir. Bilakis kendisi, "peygamberlere iman"ın, onların haber verdiği şeylerin tümüne imanı gerektirdiğini ifade ederken, diğer esaslarla birlikte kadere de zikretmiştir.⁴⁴ Bu onun, iman esaslarını sıralarken âyetlerle birlikte rivâyetleri de dikkate aldığını ve kadere imanı kabul ettiğini göstermektedir. İbn Receb'e göre de kader iki derecedir: Birincisi Allah'ın, ilminde sebkat eden, kullarının hayır veya şer olarak yapacakları şeyleri yazması anlamında; diğeri ise Allah'ın iman ve küfür cinsinden kullarının bütün fiillerini yaratması anlamındadır. Bu ikinci dereceyi Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat kabul ederken Kaderiyye inkâr etmiş; birinci dereceyi ise Kaderiyye'nin çoğu kabul etmiş ancak aşıruları (ğulât) kabul etmemiştir. İbn Receb'e göre Ma'bed el-Cühenî ve Amr b. Ubeyd gibi kişiler "Allah'ın ilminde sebkat eden şeyleri yazması" anlamındaki kaderi bile inkâr eden Kaderiyye'nin aşırı gurubuna (ğulât) mensuptur.⁴⁵

Kullanılan Rivâyetlerden Cibrîl Hadîsi'nin Sıhhat Durumu

Hiç kuşkusuz konumuzla alâkalı delil olarak kullanılan rivâyetlerden en önemlisi, Cibrîl'in Rasûlullah'a (s.a.) bir insan suretinde gelerek bazı sorular sormasından bahsedilen meşhur Cibrîl Hadîsi'dir. Bu kısımda bu meşhur hadisin tarikleriyle ilgili genel bir özet yaptıktan sonra, kadere imanla ilgili kısım üzerinde biraz daha ayrıntılı olarak durulacak ve değerlendirmelerde bulunulacaktır.⁴⁶

Cibrîl Hadîsi'nin kaynaklarımızda en fazla ön plana çıkan sahâbîleri Hz. Ömer, İbn Ömer ve Ebû Hureyre'dir. Bunların yanı sıra Ebû Zerr, Enes b. Mâlik, İbn Abbas, İbn Mes'ûd, Ebû Âmir, Cerîr b. Abdillâh, Umeyr b. Katâde ve hatta Hz. Ali'nin bu hadisi nakleden sahâbeden oldukları yönünde bilgiler mevcuttur. Fakat bunların hepsinin aynı derecede sahih olduklarını söylememiz zordur ve bir kısmı ancak öncekileri desteklemek amacıyla kullanılabilir. Hz. Ali'ye isnâd edilen rivâyetin ise gerçekte onunla bir ilgisi olmadığına kâniyiz. Çünkü Şîa kaynakları tarafından ona nispet edilen bu rivâyetle ilgili kaynaklarımızda herhangi bir bilginin mevcut olmayışı bizi böyle düşünmeye sevk etmektedir. Şayet

44 İbn Receb, a.g.e., I, 102-103.

45 İbn Receb, a.g.e., I, 103.

46 Burada verilecek bilgiler Doktora tezimizden özetlenmiştir. Bu nedenle ayrıntılı bilgi ve kaynaklar için oraya müracaat edilmesi uygun olacaktır. (Bkz. *Hadis Tekniği Açısından Cibrîl Hadîsi ve İslâm Düşüncesi'ne Yansımaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005.)

Hız. Alî'den gelen bir rivâyet olmuş olsaydı, şârihler veya diğçer ilim adamları tarafından buna mutlaka bir şekilde değinilmiş olması gerekirdi.

Cibrîl Hadîsi en yoğun olarak İslâm'ın ikinci halifesi Hz. Ömer b. el-Hattâb (v. 23) ve onun oğlu Abdullah b. Ömer'e (v. 74) isnâd edilmektedir. Bu rivâyetlerde yer alan ifade tarzı İbn Ömer'in olayı babasından naklettiğini göstermektedir. İbn Ömer ve Hz. Ömer'den birlikte gelen takriben 32 ayrı tarik bulunmaktadır. Bazı rivâyetler ise İbn Ömer'in arada babasını zikretmeden doğrudan nakletmesi suretiyle kaydedilir. Bu rivâyetlerdeki anlatım, olaya şâhit olan kişinin İbn Ömer olduğunu ifade etmektedir. Her ne kadar yaş itibariyle İbn Ömer'in Cibrîl'in gelişini anlatan bu olaya şâhit olması mümkün ise de, Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin (v. 294) de işaret ettiği üzere⁴⁷ gerçekte râviler İbn Ömer ile Rasûlullah arasında bulunan Hz. Ömer'in ismini düşürmüş olmalıdırlar. Nitekim sadece İbn Ömer'den gelen tariklerin, İbn Ömer-Ömer isnâdıyla gelen tarıklere göre daha kusurlu olması da bu yöndeki kanaatimizi güçlendirmektedir.

Gerek Hz. Ömer ve İbn Ömer'den birlikte ve gerekse sadece İbn Ömer'den nakledilen rivâyetlerde ön plâna çıkan isim, Kur'ân-ı Kerim'i ilk defa noktalayan kişi olarak şöhet bulmuş Yahyâ b. Ya'mer (Basralı, v. 90 civarı) isimli tâbîfndir. Yahyâ'nın bu iki sahâbîden birlikte gelen rivâyetlerin bileşke râvisi olduğunu söylememiz mümkündür. (Sadece İbn Ömer'den gelenlerde ise Yahyâ'dan başka isimler de vardır.) Her ne kadar bazı rivâyetlerde Yahyâ ile birlikte Humeyd b. Abdirrahman'ın (Basralı, v. 80'den sonra) da İbn Ömer'in yanında bulunduğu kaydedilse de, bu şekilde gelen rivâyetlerde bile ön plânda olan ve İbn Ömer'e konuyla alakalı sorular soran, bazı şikâyetlerde bulunan ve etkin konumda olan kişi Humeyd değil yine Yahyâ'dır. Bir de bu ikisi dışında Vebere b. Abdirrahman'ın (Kûfeli, v. 116) İbn Ömer'den bu hadisi naklettiğine dair bir bilgi mevcuttur. Fakat bu tarikin kaynaklarda neredeyse hiç zikrinin geçmemiş olması ve sadece Taberânî'nin (v. 360) kitabında bulunması, Vebere rivâyetinin yaygın olmadığını göstermektedir. Bu nedenle Humeyd ve Vebere'den ziyade Yahyâ b. Ya'mer'in bu rivâyetlerin asıl râvisi (bileşke râvî) durumunda olduğunu söylememiz gerekir. Yahyâ b. Ya'mer, cerh ve ta'dil açısından değeriendirildiğinde sika

47 Mervezî'nin, "İbn Ömer hadisinin tarikleri" başlığı altındaki rivâyetlerden önce yaptığı değeriendirmelerden anlaşıldığına göre, râviler İbn Ömer ile Rasûlullah arasında bulunan Ömer'in ismini düşürmüşler, hadisin metninde ziyâde ve noksanlarda bulunmuşlar ve bazı elfâzını değıştirmişlerdir. Buna göre bu tür rivâyetlerin Hz. Ömer olmaksızın İbn Ömer'den nakledilmesi, râvilerin yol açtığı bir hata sonucudur. Bkz. *Ta'zîmu kadri's-salât* (I-II, Medîne, 1406), I, 376.

ve güvenilir bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla İbn Ömer-Ömer rivâyetlerinin bileşke râvisinin durumunda olumsuz bir taraf söz konusu değildir.

Yahyâ b. Ya'mer'den Cibrîl Hadîsi'ni rivâyet edenler arasında en fazla yoğunluk Abdullah b. Büreyde'de (Mervli, v. 115) yaşanmaktadır. İbn Büreyde'den bu hadisi alanlardan ise Kehmes b. el-Hasen'in (Basralı, v. 149) ismi yaygınlık kazanmıştır. Dolayısıyla Cibrîl Hadîsi'nin tariklerinden önemli bir kısmının "Yahyâ b. Ya'mer- Abdullah b. Büreyde- Kehmes b. el-Hasen" isnâdıyla nakledildiği müşahede edilmiştir. İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvud, İbn Mâce, Nesâî, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân gibi çok önemli hadisçiler Cibrîl Hadîsi'nin bu tarikiyle gelen rivâyetlerine kitaplarında yer vermek suretiyle (hatta Müslim kitabına onunla başlayarak) fiilî olarak bu tarikin önemi-ne dikkat çekmiş olmaktadırlar.

Sadece Abdullah b. Ömer'den gelen yaklaşık 24 ayrı tarik mevcuttur. Bu rivâyetlerde yine yoğunluk Yahyâ b. Ya'mer'de olmakla birlikte, onun yanı sıra İbn Ömer'den bu hadisi üç kişi daha nakletmektedir. Bunlar, Abdullah b. Dînâr (Medîneli, v. 127), Atâ b. Ebî Rebâh (Mekkeli, v. 114/115) ve Nâfi' Mevlâ İbn Ömer (Medîneli, v. 117)'dir. Yahyâ'dan gelen tariklerde ön plâna çıkmış tek bir kişiden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Bunlar arasında Abdullah b. Büreyde'de yine benzer bir yoğunlaşma varsa da, onun ikiz kardeşi Süleyman b. Büreyde'den (Mervli, v. 105) gelen tarikler de bir hayli fazladır. Bu ikisinden gelen tariklerin, Yahyâ'dan nakleden diğer kişilerden gelen tariklerin yaklaşık olarak yarısını teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Adı geçen ikiz kardeşlerden gelen rivâyetler, Ebû Hanîfe, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud, Mervezî gibi hadisçilerin kitaplarında bulunmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi Cibrîl Hadîsi'nin sadece İbn Ömer'den gelen tarikleri, İbn Ömer-Ömer tarikiyle gelenler kadar sağlam değildir.

Ebû Hureyre'den (v. 58) nakledilen rivâyetlere gelince; çoğunluğu sadece Ebû Hureyre'den olmak üzere, Ebû Hureyre ve Ebû Zerr'den (v. 32) gelen 24 civarında tarik mevcuttur. Şehr b. Havşeb'den gelen tek tarik hariç tutulursa, Ebû Hureyre-Ebû Zerr rivâyetlerinin büyük oranda onlardan bu hadisi alan Ebû Zur'a b. Amr'da (Kûfeli, v. ?) yoğunlaştığı müşahede edilir. Ebû Zur'a sika olmakla birlikte onun Ebû Zerr'den rivâyetlerinin mürsel olduğu belirtilmiştir. Şehr b. Havşeb'in (Basralı/Şamlı, v. 112) Ebû Hureyre'den nakli suretinde kaydedilen tarikin dışındaki bütün rivâyetler Ebû Zur'a vasıtasıyla yayılmıştır. Bu nedenle Ebû Zur'a b. Amr, Ebû Hureyre-Ebû Zerr rivâyetlerinin bileşke râvisidir. Ebû Zur'a'dan nakledenler arasında ise en fazla öne çıkan kişiler Ebû Hayyân (Kûfeli, v. 145), Ebû Ferve (Kûfeli, v. ?) ve Umâre

b. el-Ka'kâ (Kûfeli, v. 130'dan sonra) isimli râvilerdir. Her üçünün de sika oldukları anlaşılmaktadır. Bu üç kişiden yayılan rivâyetler İbn Ebî Şeybe, İbn Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, İbn Mâce, Nesâî, İbn Huzeyme gibi önemli hadisçilerin kitaplarında yer bulmuştur.

Tarikler hakkında verdiğimiz bu özet bilgide açıkça görüldüğü üzere Cibrîl Hadîsi ilk zamanlardan beri son derece yaygın bir şekilde nakle-dilmektedir. Buna paralel olarak onun sonraki âlimler tarafından sıhhati konusunda en ufak bir şüphe duyulmadan kabulle karşılandığını düşünüyörüz. Ulemâmızın onunla ilgili kanaati öylesine müspettir ki, ihtiva ettiği konularla her fırsatta istidlâl ederken genellikle herhangi bir şekilde isnâd tahliline bile gerek duymamışlardır. Hadis ıstîlâhı ile ifade etmek gerekirse geneli itibariyle bu hadisin sahih ve meşhur olduğunu söylememiz mümkündür. Bununla birlikte zayıf, illetli ve şâzz tarikleri de yok değildir. Ancak bu tariklerin illetli olmayan kısımlarının sahih tarikleri destek için kullanılması ve zayıflıktan hasen li-ğayrihî mertebesine yükselmesi imkân dahilindedir. Hadisin mütevâtir olduğunu söyleyenler (Kettânî gibi) olmuşsa da, gerek isnâd ve gerekse metin olarak tevâtürden bahsetmemiz makul görünmemektedir. Ancak, rivâyet farkları ve kullanılan değişik lâfızlar bir kenara bırakılırsa; Cibrîl'in insan suretine girerek Hz. Peygamber'e son derece saygı içerisinde *İslâm*, *iman*, *ihsân* ve *kıyâmetin zamanı* gibi konularda sorular sorması konusu, rivâyetlerin bütünüünün üzerinde durduğu bir konu olması hasebiyle mânen mütevâtir olarak kabul edilmelidir.

Bütün rivâyetlerde yer alan anlatımlar göz önünde bulundurulduğunda Cibrîl Hadîsi ile ilgili mana olarak şöyle bir metnin ortaya konulması mümkündür:

Cibrîl (a.s.), Hz. Peygamber'in insanlarla birlikte olduğu bir sırada, orada bulunanlar tarafından tanınmayan, ancak giyimi-kuşamı itibariyle son derece temiz ve üzerinde yolculuk emaresi bulunmayan; tavırları itibariyle de gayet saygılı bir insan suretinde gelmiş, selâm vermiş ve *İslâm*, *iman*, *ihsân*, *kıyâmetin zamanı* ve *âlâmetleri* hakkında sorular sormuştur. Onun aldığı cevaplar şu şekildedir:

İslâm: "Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun Peygamberi olduğuna şehâdet etmek, namazı kılmak, orucu tutmak, zekâtı vermek, hacctektir."

İman: "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe (cennet-cehennem, mîzân, hesap... vs.), kadere inanmaktır."

İhsân: "Allah'ı görüyormuş gibi kullukta bulunmaktır. Her ne kadar sen O'nu görmeden de, O seni görmektedir."

Kiyâmetin zamanı: "Bu konuda soru sorulan kişi, sorandan daha bilgi-li değildir." (Kiyâmetle ilgili bilgi sadece Allah'a aittir.)

Kiyâmetin alâmetleri: "Câriyenin efendisini doğurması, yalın ayaklı-çıplak kimselerin insanların başına geçmesi, deve çobanlarının bina yap-makta birbirleriyle yarış etmesidir."

Bu hadiste sıralanan şeylerle alâkalı olarak izaha muhtaç bir mesele vardır ki o da, iman veya İslâm esaslarının sayısıdır. Rivâyetlere dayanarak iman esaslarının/rükünlerinin sayısının altı olarak belirtilmesi-nin⁴⁸, yahut da iman kavramından söz ederken sadece belirli sayıda şeylerin sıralanmasının öğretimde kolaylık sağlaması amacıyla olduğu kanaatindeyiz. Yoksa inanılması gereken şeylerin sadece Cibrîl Hadîsi veya başka bir hadisteki şeylerle sınırlanması mümkün değildir.⁴⁹ Nite-kim Kur'ân'da da çeşitli vesilelerle farklı sıralamanın yapıldığı, iman esasları olarak bilinen şeylerden bir kısmının diğerlerinden ayrı olarak zikredildiği görülmektedir. Mesela Hadid, 57/19 âyetinde sadece *Allah'a ve peygamberlerine* inananlar söz konusu edilmiş, bunlar övüle-rek kendilerinin "siddiklar" olduğu haber verilmiştir. Âl-i İmrân, 3/179'da inkârcılardan *Allah'a ve peygamberlerine* inanmaları istenmiş, şayet inanırlar ve sakınırlarsa kendileri için büyük bir ecir olduğu müj-delenmiştir. "Âmenerrasûlü" diye bilinen âyette (Bakara, 2/285), sa-dece *Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine* inananlar zik-redilmiştir. Nisâ, 4/136 âyetinde önce iman edenlere seslenilerek, *Allah'a, peygamberine* (tekil), peygamberine indirdiği *kitaba* ve önce in-dirdiği *kitaba* (tekil) iman etmeleri istenmiş; hemen akabinde *Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü* inkâr edenle-rin derin bir sapıklığa düştükleri belirtilmiştir. Bunlara ilave olarak, Beyyine, 98/5'te "dîn-i kayyime" ifadesinin içerisine sadece, *Allah'a ihlâsla kulluk, namazı kılmak, zekâtı vermek* dahil edilmiştir. Yine "biri" kavramının anlatıldığı Bakara, 2/177 âyetinde ise daha geniş ve kap-

48 Şu ifadeler bunun bir misalidir: "İslâm'ın iman esaslar: altı esas dahilinde ele alınmıştır. Bu esasların ilki Allah Teâlâ'ya imandır. Peygamberlere ve âhiret gününe iman meselesiyle âkidelere bir bütünlük kazanmaktadır. Meleklerle, kitaplara ve kadere iman; bu üç iman esasının devamı ve tezahürü olarak ele alınmıştır." (Bkz. Uludağ, Süleyman, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi-Şerhu'l-Akâid*, İstanbul, 1991, s. 5.)

49 Benzer değerlendirmelerde bulunan Bekir Topaloğlu da, iman konularının Kur'ân-ı Kerim'in tamamından oluştuğunu, bununla birlikte ilk dönemlerden itibaren İslâm âlimlerinin eğitim ve telif açısından kolaylık sağlaması amacıyla, muhtemelen Cibrîl Hadîsi'nden de etkilenecek iman esaslarını altı noktada topladıklarını (usûl-i sitte), genellikle *Sünnî* âlim-lerin eserlerinde bu esasların üç ana konuda (usûl-i selâse) birleştirildiğini söylemiştir. Yine onun ifadesine göre bunlar ulûhiyyet, nübüvvet ve sem'iyât bölümlerinden oluşmakta olup; irâde ve kader meselesi ulûhiyyetin sıfatlar bahsi, kitaplar ve melekler konusu ise nübüvvet bölümü içinde mütalaa edilmiştir. (Bkz. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2001, "İslâm" md., XXIII, s. 5-6.)

samlı bir tarif yapılmış; *birr*'in içine *Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman* ile *yakınlara, yetimlere, miskinlere, yolculara, isteyenlere (sâilîn)* vermek, *namazı kılmak, zekâtı vermek, söz verdiğinde sözünde durmak, sıkıntı ve darlık anında ve savaşta sabretmek* dahil edilmiş, bunları yerine getirenlerin durumu, *sadâkat* ve *takvâ* kelimeleriyle ilişkilendirilmiştir. Görüldüğü üzere "*birr*" kavramı, bir anlamda *Cibrîl Hadisi*'ndeki *iman* ve *İslâm* kavramlarının bir tek kelimele toplanmış şeklidir.

Dolayısıyla, *Cibrîl Hadîsi* de dahil herhangi hadisi veya bir âyeti alarak, sadece orada sıralanan şeyleri *iman/İslâm* esasları içine dahil etmek, orada zikredilmeyenleri kapsam dışında bırakmak doğru bir anlayış biçimi değildir. Bize göre, "*mütevâtir*" olarak haber verilen her konunun kabulü *iman* açısından zaruret ifade etmektedir. Bu nedenle *Cibrîl Hadisi*'ndeki sayının da mutlak olarak kabul edilmesi gerekli değildir ve bu sayıya *Kur'ân*'da bulunduğu halde hadiste zikredilmeyen daha pek çok şey (mesela *Arş, Kürsî, Levh-i Mahfûz, suâl* vs.) dahil edilmelidir. Zaten *Cibrîl Hadîsi*'nin sonunda da, bu hadiste sözü edilen *iman, İslâm* ve *ihsân* gibi hususlar bir bütün olarak kabul edilmiş ve hepsi birden "*din*" olarak isimlendirilmiştir. *Din* kavramı bunların hepsini bünyesinde toplamaktadır ve bunları birbirinden ayrı düşünmek, *iman* ve *İslâm* aynı mı, değil mi vb. tartışmalara "gereğinden fazla" girmek doğru değildir. *İman, İslâm* ve *ihsân* kavramlarını bir arada düşünen, bunların hepsinin ayrı bir derece ve toplamının da "*din*" olduğunu ifade eden yorumlar bize göre de *Cibrîl Hadîsi*'ni en güzel şekilde özetleyen açıklamalardır.

Cibrîl Hadîsi'nin Kader İnanıcı ile Alâkalı Bölümü

Cibrîl Hadîsi'nin belki de ihtiva ettiği konulardan en önemlisi kadere *iman* meselesidir. Bu konu, hadisin bütün tarikleri göz önünde bulundurulduğunda çok büyük bir kısmında yer almaktadır. *Kader* konusunu içermeyen rivâyetlerin genellikle *Ebû Hureyre*'den gelen rivâyetler olduğu dikkat çekmektedir. Ancak bütün *Ebû Hureyre* rivâyetleri için aynı şeyi söylememiz de mümkün değildir. Çünkü *Ebû Hureyre-Ebû Zerr* kanalıyla gelen tariklerde kadere *iman* konusu mevcuttur. Yine *Ebû Hureyre*'den nakledilen *Umâre b. el-Ka'kâ* rivâyetinde de kadere *iman* bulunur. Ayrıca, kadere imanı içermeyen tariklerin aynı zamanda kitaplara *iman* ve *hac* konularını da ihtiva etmemeleri, bunların kadere *iman* konusunu bünyesinde toplayan rivâyetlere göre eksik nakledilmiş; dolayısıyla daha zayıf olduğunu göstermektedir. Bize göre de *Cibrîl Hadîsi*'nin aslında kadere *iman* konusu bulunmaktadır.

Mezkur hadisin aslında bulunduğunu düşündüğümüz kadere *iman* konusunun sınırlarının çok iyi tespit edilmesinin gereğine inanıyoruz.

Şunun altını çizmemiz gerekir ki, Cibrîl Hadîsi'nde yer alan ifade yaklaşık olarak: "*Hayır ve şerrîyle kadere inanman*" şeklindedir. Bu ifadede hiçbir şekilde, kulun fiillerinde sorumlu olmadığı, tamamen Allah'ın daha önceden yazmış ve takdir etmiş olduğu kaderin esiri olduğu, fiillerinde icbâr altında bulunduğu gibi bir anlamın çıkarılmasına imkân verecek bir lâfız kullanılmış değildir. Nitekim kaderle ilgili yapılan yorumlarda da açıkça görüldüğü gibi neredeyse hiçbir İslâm âlimi buradaki ifadeyi söylediğimiz şekilde anlamamıştır. Bu yorumlarda ön plana çıkan husus, Allah Teâlâ'nın ilm-i ezeli ile her insanın yapacağı şeyleri vukuundan önce bildiği ve Levh-i Mahfuz ve benzeri yerlerde kayıt altına aldığıdır. O'nun bildiği şeyleri kayıt altına alması veya yarattığı şeyleri bir plân ve ölçü dahilinde, düzenli bir şekilde yaratması anlamındaki bir kader inancının kabul edilemez olduğunu söylemek makul değildir. Sınırları bu şekilde iyi bir biçimde çizilmiş kadere iman konusunun hem Kur'ân-ı Kerim âyetlerine, hem de sahih hadislerle uygun olduğunu düşünüyoruz. İşte bizce Cibrîl Hadîsi'nde söz edilen kader inancı da bu anlamdadır. Rivâyetlerde herhangi bir şekilde aksi anlam çıkarmamıza imkân verecek bir ifade tarzı bulunmuyorken, Cibrîl Hadîsi'nde bahsedilen kader inancına karşı çıkmak, kadere iman ifadesinin genellikle "Cebr" inancıyla ilişkilendirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak hadisin aslında "Cebr" inancına kapı açacak tarzda bir lâfız kullanılmamıştır. Tam tersine hadisin bütünü düşünüldüğünde *İslâm*, *iman* ve *ihsân* terimlerinin her biri, insanın Allah'a ve topluma karşı yerine getirmesi gereken vazifelere çarpıcı bir şekilde vurgu yapmaktadır. Sözelimi bir Müslüman/Mümin, kelime-i şehâdet, namaz, oruç, hac, zekât gibi ibâdetleri gereği gibi yapmadıkça ve bunları âhirette hesaba çekileceğini daima göz önünde bulundurarak yerine getirmedikçe, hatta Allah'ın kendisini her an ve mekânda gördüğünü düşünerek (*ihsân*) yapmadıkça Allah katında makbul bir kul olduğunu asla iddia edemez ve "din" in gereğini yapmış olmaz. Dolayısıyla, Cibrîl Hadîsi'nde ifadesini bulan kader inancının insanı sorumsuzluk duygusuna ittiğini ve amelden uzaklaştırdığını iddia etmek isabetli görünmemektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma sonunda bazı Ehl-i Sünnet ulemâsının eserlerinden hareketle kadere iman konusunda kullanılan rivâyetleri genel olarak tespit etmiş bulunuyoruz. Bunları şu şekilde sıralamamız mümkündür:

- Cibrîl Hadisi,
- Anne karnındaki cenin hakkında meleğin dört şeyi (rızkını, eceli, amelini, şakî/saîd oluşunu) yazması ile ilgili rivâyet,

- Hz. Peygamber'in, önceden takdir edilen amelleri mi, yoksa yeni ortaya çıkan amelleri mi yaptığımız konusunda sorulan bir soruya karşılık, önceden takdir edilen amelleri yaptığımızı, fakat herkese yaratılışına uygun amellerin kolaylaştırıldığını, dolayısıyla amele devam etmemiz gerektiğini ifade eden rivâyet,

- Cennet ehlinin amelini yapan bir kimsenin, ömrünün sonunda yazgısının öne geçip cehennem ehlinin amelini işlemesi sonucu cehenneme; yine ömrü boyunca cehennem ehlinin amelini işleyip, sonunda onunla ilgili yazgının öne geçip cennet ehlinin amelini işlemesi ve cennete girmesi hakkındaki rivâyet,

- Allah'ın kaleme, kıyâmete kadar olacak şeyleri yazmasını emrettiğinden söz eden rivâyet,

- Hz. Âdem ile Musa arasında geçen ve Âdem'in, Allah'ın kendisini yaratmadan önce takdir ettiği bir şeyden dolayı onu kınamaması gerektiğini söylediği rivâyet,

- Allah'ın herkes için cennetten veya cehennemden yerini, şakî veya saâd olacağını yazdığını ifade eden rivâyet,

- Kaderin olmadığını söyleyen bir kavim çıkacağından, onlarla karşılaşınca selâm verilmemesi, hastalandıklarında ziyaret edilmemesi, öldüklerinde cenazelerine iştirak edilmemesi gerektiğinden; onların Deccâl grubu ve bu ümmetin Mecûsîleri olduğunu belirten rivâyet,

- Kaderiyye'nin lânetlendiğinin, her peygamberin ümmetini onlara karşı uyardığının belirtildiği rivâyet,

- Hayrı ve şerri ile kadere inanmayanların bizden olmadığını söyleyen rivâyet,

- Hz. Peygamber'in vitir namazının kunutunda: "*Beni kazâ ettiğın şeyin şerrinden koru!*" diye dua ettiğinden söz eden rivâyet.

Kuşkusuz bu rivâyetler arasında en fazla kendisine atf yapılanlar Cibrîl Hadisi, anne karnındaki cenine dört şeyin bildirildiğine dair rivâyet ve Hz. Âdem ile Musa arasında geçen diyalogdan söz eden rivâyetlerdir. Bunların kaynaklarımızda son derece yaygın bir şekilde nakdedildiği, sıhhatleri hususunda neredeyse hiç şüphe duyulmadığı anlaşılmaktadır. Çalışmamızda özellikle Cibrîl Hadisi hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş ve bu hadisin sıhhati konusunda tarafımızdan da olumlu kanaat (sahîh-meşhur) belirtilmiştir. Diğer rivâyetlerin bir kısmı ise dipnotlarda daha net görüleceği üzere çok da yaygın değildir.

Buraya kadar kaydedilen görüşlerden anlaşıldığına göre Ehl-i Sünnet'e mensup âlimler iman esasları arasında kader inancına vurgu yapmışlardır. Şu husus çok net olarak belirtilmelidir ki bu mezhebe mensup âlimlerden hiçbirisi "Cebr anlayışı" olarak tarif edebileceğimiz tarzda, insanın fiillerinden sorumlu olmadığı anlamında bir şey asla söyle-

memişlerdir. Bu da onların, kaderi bu manada anlamadıklarının bir göstergesidir.⁵⁰

Konumuzla ilgili genel bir değerlendirme yapmak gerekirse şu görüşleri benimsediğimizi söyleyebiliriz: Allah Teâlâ'nın ilm-i ezeliinde, mahlukâta dair ileride veya herhangi bir zaman diliminde (ki Allah için önce ve sonra diye herhangi bir zaman kaydı söz konusu değildir) vâki olacak şeyleri bilmesi ve bunları gerek Levh-i Mahfuz'da gerekse başka bir şekilde yazması anlamındaki kaderin kabulünü aklen mantıksız ve muhâl kılan bir şey yoktur. Kanaatimizce *ولا ما أصاب من مصيبة في الأرض ولا* (*Yeryüzünde vukû bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılmış olmasın! Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır.*⁵¹ âyetinde anlatılan böyle bir kader ve yazgıdır. Allah'ın yazmış olduğu bu kaderin insanı sınırladığı, mecbur bıraktığı ve dolayısıyla sorumluluğunu ortadan kaldırdığı iddiasını kabul etmek ise mümkün değildir. Çünkü *جزاء بما كانوا يعملون*)⁵² ve benzeri âyetler her insanın yaptığı şeyin karşılığını aldığı açıkça gösterir. Kaydettiğimiz iki tür âyeti (yani hem Allah'ın hâkimiyet, saltanat ve rubûbiyetine, O'nun mutlak irâdesine dikkat çeken âyetleri; hem de insanın fiillerinde özgür ve sorumlu olduğunu vurgulayan âyetleri) birlikte değerlendirdiğimiz takdirde konunun açıklığa kavuşması mümkündür. Çalışmamızda ele alınan rivâyetlerde bahsedilen kader inancını/Allah'ın yazgısını da, insanın hür

50 Talat Koçyiğit, Hadisçilerin kader meselesiyle ilgili görüşlerini değerlendirirken, hadisçilerin kadere inandıklarını; fakat onların bu inançlarında kelâmcıların ileri sürdükleri gibi "kaza ve kader sebkât edince amellerde fayda yoktur, çünkü nasıl olsa Allah'ın kazası ve kaderi vuku bulacaktır, ameller bu kaderi değiştiremeyecektir" anlayışının yer bulmadığını ifade etmiştir. (Bkz. *Kelâmcılarla Hadisçiler Arasındaki Münakaşalar*, Ankara, 1984, s. 163.) Onun burada "kelâmcılar" olarak nitelediği kişilerin Mu'tezile'ye mensup bazı kişiler olması muhtemeldir. Çünkü bizim burada yaptığımız nakillerde de görüldüğü üzere Ehl-i Sünnet'e mensup kelâmcıların da aralarında bulunduğu çok büyük bir ulemâ grubu, kaderi insanın sorumluluğuna da vurgu yaparak yorumlamışlardır.

51 Hadîd, 57/22. İnsanın fiillerinin Allah tarafından yaratılması konusunda en çok kullanılan bir diğer âyet de Sâffât, 37/96 (*والله خلقكم وما تعملون*) âyetidir. Bu âyetin delil olarak kullanılmaya elverişli olup olmaması hakkında *Mu'tezile* ve *Ehl-i Sünnet* arasındaki tartışmaların bir özeti için bkz. Yazıcıoğlu, M. Said, *İslâm Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi* (Ankara, 2001), s. 248-258. Yazar, bu âyetin delil olamayacağı konusunda Mu'tezile'ye hak vermekte; bununla birlikte *Nesefî*'nin Arap dilcilerine dayanarak yaptığı açıklamalardan dolayı Ehl-i Sünnet görüşlerinin de gözden uzak tutulamayacağını gösterdiğini, yine *Mâ-turîdî*'nin konuyla ilgili yorumunun güçlü ve mantıklı bir ifade tarzı olduğunu söylemektedir. Kur'ân ve kader hakkında değerlendirmeler ve örnekler için bkz. Koçyiğit, Talat, *Kelâmcılarla Hadisçiler Arasındaki Münakaşalar*, s. 145-149.

52 Mesela bkz. Secde, 32/17; Ahkâf, 46/14; Vâka, 56/24.

irâdesiyle yapmış olduğu amellerden sorumlu olduğu noktasına vurgu yaparak anlamak gerekmektedir. Aksi takdirde Kur'ân'ın ruhuna uygun olmayan ve insanı hiçbir yaptığından sorumlu tutmayan bir "cebr" inancına yol açılmış olacaktır.

Allah Teâlâ mahlûkâtı yaratmazdan önce ilm-i ezeli ile bildiği şeyleri kayıt altına aldırılmıştır. Bu kayıt altına alış, "şöyle şöyle olsun" şeklinde hüküm ifade eden bir yazgıyı değil, "şöyle şöyle olacak" şeklinde önceden haber verme ve beyan etme anlamında bir yazgıyı ifade etmektedir. Bizler Allah'ın hakkımızda ne yazdığını bilemediğimiz için sürekli gayret içinde olmak ve O'nun rızasına uygun olan şeyleri tercih etmek durumundayız. Bu anlamda her insan kendi mizacına uygun olan şeyleri tercih edecek (قل كل يعمل على شاكلته)⁵³ ve insanın yaratılışına uygun olan şeyler kendisine kolaylaştırılmış (كل ميسر لما خلق له) olacaktır. Her ne kadar insanın amellerinde özgür olduğunu, kendi irâdesini kullanarak tercihlerde bulunabildiğini söylesek de, yine de Allah Teâlâ Hazretleri "Mutlak" hüküm sahibidir; O'nun dilemesi olmadıkça herhangi bir canlının hareket etmesi, tercihlerde bulunması mümkün değildir. Özellikle insanoğlu çok zayıf yaratılmıştır (وخلق الإنسان ضعيفا)⁵⁴ ve daima Allah'ın inâyetine muhtaçtır. O'nun inâyeti, yardımı ve lufu olmadığı sürece bir insanın, kendi cüz'î irâdesiyle her şeyi yapabileceğini ve her istediğini tercih edebileceğini düşünmesi O'na karşı bir saygısızlıktır. İnsanın cüz'î irâdesini devreye sokabilmesi için bile Allah'ın onu güçlü kılması gerekir. Yine de güçlü bir insan dahi Allah Teâlâ'nın mutlak hâkimiyetinin, irâdesinin ve saltanatının karşısında âciz durumdadır. Bu gerçeğin daima göz önünde bulundurulması ve dikkatten uzak tutulmaması gerekir. İnsanoğlunun kendini güçlü ve müstağni görmesi Allah Teâlâ tarafından kınanmış, bu durumdaki kişiler Kur'ân'da "azgın" olarak nitelenmiştir.⁵⁵

Kendi tercihlerimizle ortaya koyduğumuz amellerimiz konusunda Allah'ın inâyetini dilememiz, iyi bir mümin olmanın gereğidir. Bizler

53 İsrâ, 17/84. "De ki: Herkes kendi mizacına göre iş yapar."

54 Nisâ, 4/28. "İnsan zayıf yaratılmıştır." Yine konuyla ilgili olarak Rûm sûresindeki (30/54)

şu âyetler hatırlanmalıdır: *اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ۗ ذٰ*

جعل من بعد قوة ضعفا وشيبة يخلق ما يشاء وهو العليم القدير "Allah, sizi güçsüz yaratmış, sonra güçsüzlüğün ardından kuvvet veren ve sonra kuvvetin ardından güçsüzlük ve ihtiyarlık verendir. O, dilediğini yaratır. O, her şeyi bilen ve üstün kudret sahibidir."

55 Bkz. Alak, 96/6-7: (كلا إن الإنسان ليطغى أن رآه استغنى) "Gerçek şu ki, insan kendini kendine yeterli göreberek azar!"

ne kadar iyi şeyler yapmaya gayret etsek de, O'nun lutfu ve ihsânı olmaksızın muvaffak olmamız, O'nun rızasına ulaşmamız mümkün değildir. Yani "kul" konumunda bulunan insan, irâdesini iyi şeylere (hayr, sâlih amel) yönlendirebilme hususunda dahi Allah'ın yardım ve inâyetine muhtaçtır. Allah'ın irâdesi ve inâyeti olmaksızın kulun iyi şeylerde başarıya ulaşması mümkün olmaz ve hataya düşmesi kaçınılmazdır. İnsan hatalı bir şey yaptığında sorumluluk ve hata ona aittir. Bu durumda kişinin hatasını itiraf etmesi ve: "Bu, Allah'ın kazâ ve kaderiyle; ancak benim hatam ve kusurum sonucu olmuştur" demesi "kulluk" haline daha muvâfık bir davranış olur. Aynı şekilde insanın iyi şeylere muvaffak olduğu zamanlarda: "Bu, Allah'ın kazâ ve kaderiyle, O'nun lutfu ve ikrâmıyla olmuştur" deyip kendinde bir büyüklük görmemesi; hem tevâzu ve hem de Allah Teâlâ'nın azamet ve kibriyâsını ikrâr anlamında olumlu ve takdire şâyan bir hareket tarzıdır.

Sonuç olarak, bazı ulemânın ifade ettiği gibi⁵⁶ kaderi bir sır olarak kabul etmek ve bu konuya gereğinden fazla dalmamak en güvenli yol olsa gerektir.^{57 58}

56 Mesela bkz. Tahâvî, *Akîde*, s. 16; Berbehârî, *Şerhu's-sünne* (Dimam, 1408), s. 36; İbn Teymiye, *Beyânu telbîsi'l-Cehmiyye* (I-II, Mekke, 1392), I, 198; Yâfîî, *Merhemu'l-ilel* (Beyrût, 1992), s. 94; Şerkâvî, *İmân* (Kâhîre, 1409/1989), s. 307.

57 Kader hakkında Bekir Topaloğlu'nun yaptığı değerlendirmeleri -bizim de paylaştığımız düşünceler olması hasebiyle- kaydetmekte fayda mülâhaza etmekteyiz. Onun bu konuyla ilgili görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür: "İlâhî ilmin insanın irade alanına giren fiillerine önceden (ezelde) taalluk edip etmediği sorusunu kader probleminin nirengi noktası olarak görmek mümkündür. Aslında bu problemin sebebi zaman faktörüdür. Zât-ı ilâhî zaman ve mekândan münezzehten insana mahsus idrak ve eylemler bu iki faktörden bağımsız düşünülemez. Bu noktada kader bir sır örtüsüne bürünmektedir. Esasen metafiziğin ve gayb âleminin zirve noktasında bulunan ulûhiyyet konularının tam bir açıklıkla bilinmesi mümkün olmadığı gibi bu konudaki aşırı tereddüt ubûdiyyetin gerektirdiği teslimiyet ilkesiyle de bağdaşmaz. Sonuçta kader de, insanın özgürlüğü ve sorumluluğu da bir iman konusu olarak kalmaktadır." (Bkz. *DİA*, "İslâm" md., s. 8.)